

KİMLİK BUNALIMINDA MODEL ARAYIŞI VE EBEVEYN: OKUL ARAŞTIRMASI

Dr. Sabiha KESKİN*, Dr. B. Mert SAVRUN**, Psik. Azra KOÇAK***, Psik. Aydın KOÇ****,
Cevza BORA***, Ahmet COŞKUN***, Ahmet KURTUL****

ÖZET

Orta-sınıf ailelerine mensup ve davranış sorunu olmayan 352 erken adolesanının, kimlik modeli arayışında ailesinin rolünü, yine adolesanların kendi ifadelerinden anlamayı amaçladık. Bu amaçla, kimlik dönemi öncesi kişilik gelişim evrelerini ne derecede aşmış olduklarını belirleyici toplam 106 açık uçlu soru içeren 7 grup anketi haftada bir olmak üzere Mayıs 1999'dan başlayarak 7 hafta boyunca uyguladık.

Ailelerin eğitim aracı olarak azar ve dayığa önemli ölçüde yer verdikleri, buna karşılık çok seyrek karşılaştığı için övgü gibi olumlu motivasyon yöntemlerinin çocukta şüphe ve çekince ile karşılandığını belirledik. Ebeveyn seven ve koruyan olma sıfatını büyük ölçüde yitirirken, güvenilen bir model olmaya ancak % 8 oranda layık görüldü.

SUMMARY

From their own words of 352 14-year-old early adolescents, with no conduct disorders, 183 of whom were boys and 154 were girls, did we surveyed the role of the parents in their struggle of identity resolution. For this purpose, 7 groups of questionnaires containing 106 questions, in total, were handed out through 7 consecutive weeks, starting from May, 1999, to evaluate their previous developmental stages of personality. Scolding and beating were the major parenting tools of the families in modulating their children's behaviour. Praise, as a positive motivator, was being accepted with suspicion and caution and anxiety by the subjects, because it was so seldom used by their parents. Consequently, the parents were not considered as "the loving and the protecting and the concerning" by a considerable number of adolescents. The parents were accepted as dependable models by only % 8 of the adolescents.

There is depth in the surface.

"Her sathın, bir derinliği vardır."

Anna FREUD

Delikanlılık dönemi (adolescence), *kimlik bunalımının* (identity crisis) çözülerek, yetişkin kişilik yapısının biçimlendirildiği bir dönemdir. Yaşanan olaylar ile bunların insan ruhunda bıraktığı izler arasındaki ilişkinin, ilk kez bu dönemde farkına varılır. Delikanlı, bu *sebep-sonuç* (reasoning) ilişkilerini, *kendine göre* özümser (assimilation), ve *yine kendine göre*, çevrenin kendisinden beklentilerini yerine getirir (accomodation). Böylece, delikanlı özgün bir davranış biçimi ile çevresine *uyum* sağlamaya çalışır

(adaptation) (Ginsburg ve Brant, 1988).

İnsanoğlunun çevresini kendine özgü biçimlendirebilme yetisi vardır. Ancak, çevre de insan davranışlarının şekillenmesinde güçlü bir etkiye sahiptir. Kimlik bunalımının sağlıklı aşılabilmesi, bu *ikili etki-leşimin* (bidirectional influence) uyumuna bağlıdır (Offer & Sabshin, 1984).

Bu dönemde, arkadaşlarının delikanlı hakkındaki duygu ve düşünceleri çok önemlidir. Gerçek ya da hayali, arkadaşları tarafından dışlandığını hissetmek, delikanlıda aşağılık kompleksine (inferiority complex) dolayısı ile yaşam sevinci (self esteem) ve *özgüvenin* (self-confidence) kaybına yol açar (Kaplan & Sadock, 1998). Hem bir gruba ait olmak, hem de özgünlüğünü kanıtlamak adına; tütün ve uyuşturucu kullanımından, tehlikeli sporlara kadar değişen bir yelpazede, *risk alma davranışları* (risk-taking behaviour) sergiler. Yine, varlığını çevresine farkettiler için, her olaya negatif açıdan yaklaşır (negativizm) (Jarvinen and Nicholls, 1996).

(*) İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Çocuk Nörolojisi Bölümü

(**) İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Psikiyatri Anabilim Dalı

(***) TC MEB, Pilot Cengiz Topel İlköğretim Okulu

(****) TC MEB, Lütfi Banat İlköğretim Okulu

Bu dönem ayrıca, başta testosteron olmak üzere, sex hormonlarının en yoğun salgılandığı bir dönemdir. Fiziksel seksüel amaçlı olmasa bile, delikanlının cinsel kimlik (gender-identity) mücadelesi, çevre tarafından seksüel davranışlar olarak algılanır (Newcomb, 1986).

Öte yandan, delikanlı çağında çocuğu olan ebeveyn ise, iş, evlilik ve bir önceki jenerasyonla sorunlarını şöyle ya da böyle çözmüş, *üretkenlik* (generativity) evresinde olan kişilerdir. Kendileri bu devrelerden geçmemişçesine, çocuklarındaki, bu ruhsal ve fiziksel olağanüstü değişiklikleri hayretle izlerler. Sonuç olarak, negativist tutumu, kendine zarar verebilecek tehlikeye açık davranışları ve seksüel dürtüleri (sexual drive) ile delikanlı, aile ve yakın çevresinde endişe uyandırır. Esasında delikanlıyı korumak adına olan bu kaygı, ona doğru aktarılamazsa, delikanlının çevre ile armonisi bozulur (Brent et al, 1993).

Oysa bu dönemde, delikanlının kimlik yapısını şekillendireceği bir modele ihtiyacı vardır. Ona en yakın yetişkin olarak aynı cins ebeveyn ile *özdeşleşmek* (identity) önemlidir. Annesinin kişiliğinde aradığı *model*i (role-mother) bulamayan genç kız, ya erkeklerden ve kadınlardan korkan ya da tam tersine, erkeklere baştan çıkarıcı bir tutumla yaklaşan bir yetişkin olacaktır. Benzer şekilde, acımasız, ilgisiz ya da ortalıkta olmayan ya da *aşırı koruyucu* (over-protective) bir annenin varlığında silik kalan babası (role-father) ile özdeşleşemeyen genç erkek, maskülen karakterini geliştiremeyecek, erkeklerden korkan, evinden ve annesinden ayrılamayan, akademik başarısızlıklar sergileyen bir yetişkin olacaktır (Garber et al, 1993).

Bu prospektif çalışma, toplumumuz *orta-sınıf* (middle-class) *erken delikanlılığının* (early adolescents) kimlik bunalımını çözmeye, yakın çevrelerindeki yetişkinlerle olan karşılıklı tutumlarını araştırmak üzere planlandı.

GEREÇ VE YÖNTEM

Bu prospektif çalışmada, toplumumuz *orta-sınıf erken delikanlılığının*, kimlik bunalımını çözmeye, yakın çevrelerindeki yetişkinlerden ne ölçüde etkilendikleri araştırıldı. Bu amaçla, psikososyal gelişim evrelerini (Erikson, 1980 ve Holt, 1989); sırasıyla, *oral-temel güven* (oral-basic trust), *anal-özerklik* (anal-autonomy), *fallik-girişim* (fallic-initiative), *gizlilik-yapıcılık* (latency-industry) ve *genital-kimlik*

(genital-identity) dönemlerini sorgulayıcı 7 grup anket sorusu hazırlandı. Bu evlerin temelini oluşturan *bilinç* ve *bilinçdışı* (conscious-unconscious), ayrıca *altbenlik*, *benlik* ve *üstbenlik* (id, ego ve superego) yapılanmalarına yönelik sorulara da yer verildi. *Haz yönelimleri* (pleasure principle), *gerçeğe adaptasyon* (reality principle) ve *hayal kırıklığına toleransın* (frustration tolerance) ölçülmesini sağlayacak sorular da eklendi. *Güdü* (motivation), *içgüdü* (instinct), *dürtü* (drive) ve *irade* (self-control) yönelmelerinin belirlenmesi de amaçlandı. *Çatışma-bunalım* (conflict) çözülmesi, varsa *kargaşa-bunalım* (crisis) ve kargaşa çözümünde başvurulan *savınma mekanizmaları* (defense mechanisms) de belirlenmeye çalışıldı.

Psikososyal gelişimde toplumun kişi üzerindeki etkisi dikkate alınarak, denek ailelerinin sosyo-ekonomo-kültürel yapıları anket soruları yardımıyla ayrıca saptandı.

Yanıtlara tam özgürlük sağlanması adına soruların açık uçlu olmasına özen gösterildi. Algılama, muhakeme, yorum ve dikkat yeteneklerini ölçebilmek için mantık soruları, olumsuz sorular ve dolaylı ve dolambaçlı sorulara da yer verildi. Duygu ve düşüncelerdeki tutarlılığı saptamak amacı ile bazı sorular, değiştirilmiş yapıda birden fazla soru grubunda tekrarlandı.

Anketler öğrencilere, daha önce onların güvenini kazanmış psikolog rehber öğretmenler tarafından tanıtıldı. Anket amacının sadece ve sadece öğrencileri daha yakından tanımak olduğu vurgulandı. Yanıtların öğrencileri asla birebir etkilemeyeceği, yanıtlarından asla sorumlu tutulmayacakları belirtildi. Bu konuda kendilerini daha rahat hissetmeleri ve yanıt gizliliğinden emin olmaları için kimliklerini rumuz ile gizlemeleri istendi. Ancak, psikososyal gelişimi bir bütün olarak değerlendirebilmek amacı ile, 7 hafta boyunca aynı rumuzu kullanmalarının gerekliliği anlatıldı. Sorulara istedikleri gibi yanıt vermeleri, istemedikleri soruları yanıtsız bırakabilecekleri söylenecek kendilerini tamamen özgür hissetmelerine çalışıldı. Cinsiyetlerini belirtmeleri de kendi isteklerine bırakıldı.

Açık uçlu sorulara verilen yanıtlar önce okul şubeleri, okullar arası ve daha sonra benzer yanıt grupları kendi içlerinde sınıflandırılarak, sayısal ve % değeri ile yorumlandılar. Deneğin soruyu algılama ve kendini ifade yetersizliği sonucu anketörün yanlış yada eksik yorumlarına engel olabilmek için, her deneğin 7 ayrı anket kağıdı birleştirildi. Böylece denek

bir bütün olarak tanınmaya ve anlaşılmaya, dolayısı ile hakkında yanlış yorumların en aza indirilmesine çalışıldı. Aynı rumuzu kullanan deneklerin ayrılmasında el yazısı karakterlerinden faydalandı.

Anketlerin yapıldığı 7 hafta boyunca devamsızlık gösteren denekler, o grup soruda değerlendirmeye alınmadılar. 3/7 ve üzerinde devamsızlık gösterenlerin araştırma ve dışı bırakılması öngörüldü. Ancak hiçbir denek 2/7'nin üzerinde devamsızlık göstermedi. Bunların oranı da ihmal edilebilir düzeyde idi.

BULGULAR

Herbiri 11-20 arasında değişen sayıda soru içeren 7 soru grubu, haftada bir olmak üzere toplam 106 soruluk anketler, Mayıs-Haziran 1999 tarihleri arasındaki 7 haftalık süre içinde, 154 (%44)'ü kız ve 183 (%52)'ü erkek, 14 yaşındaki 352 ilköğretim öğrencisine uygulandı. 15 (%4) öğrenci, cinsiyetlerini anketörle paylaşmadı (Tablo 1).

Öğrenciler, benzer sosyo-kültürel özellikleri taşıyan 2 ilköğretim okulunun 8. sınıflarında okumakta idiler. Dört değişik şubede okuyan ve 61 (%44)'i kız, 75 (%54)'i erkek olan 140 (%40) öğrenci okul CT'den; 5 ayrı şubede okuyan ve 93 (%44)'ü kız, 108 (%51)'i erkek olan 212 (%60) öğrenci okul LB'den olmak üzere ankete katıldılar. Okul CT'den 4 (%3), okul LB'den ise 11 (%5) öğrenci cinsiyetlerini paylaşmadı.

Annelerin %72'si 30'lu %25'i 40'lı yaşlarında idiler. Babaların %53'ü 40'lı, %33'ü 30'lu yaşlarını sürüyorlardı (Tablo 2). Annelerin %58'i ilk-orta derecede, %29'u lise, %6'sı yüksek tahsil yapmışlardı. Babaların tahsil durumu ise; %44 ilk-orta, %37 lise ve %15 yüksek tahsil idi. Annelerin %5'i ve babaların da %2'si hiç okula gitmemişlerdi. Annelerin %78'i ev kadını idi. Yüzde 13'ü işçi-memur statüsünde, %10'u da serbest meslekte çalışıyordu. Babaların %68'i serbest meslek sahibi, %27'si işçi-memur statüsünde idi. Yüzde 2 baba ise işsizdi.

Ailelerin %54'ü anne-baba ve 2 çocuklu çekirdek aile idi. Parçalanmış aile oranı %14 idi. Parçalanmış

Tablo 1. Denek cins dağılımı

	%
Kız	44
Erkek	52
Cinsiyetini paylaşmayan	4

Tablo 2. Ebeveyn yaş-tahsi-iş durumu

	Anne %	Baba %
30'lu yaş	72	33
40'lı yaş	25	53
Tahsil yok	5	2
İlk-orta	58	44
Lise	29	37
Yüksek	6	15
Evde	78	2
İşçi-memur	13	27
Serbest	10	68

Tablo 3. Aile yapısı

	%
2 Çocuklu aile	54
Parçalanmış aile	14
3-4 odalı ev	67
Çocuğa ait oda	56
İlk 3 yıl anne bakımı	94

ailelere mensup olan çocukların %75'i anne ile kalıyordu. Ailelerin %67'si 3 ya da 4 odalı evlerde kalıyorlardı. Deneklerin %56'sının kendine ait bir odası vardı. Yüzde 94 denek hayatının ilk 3 yılında annesi tarafından büyütülmüştü.

Yaklaşık %80 denegin azar, %15'inin dayak ile cezalandırıldığı anlaşıldı. "En sık azarlayanlar" sıralamasında %65 ile anne birinci; %25 ile baba ikinci kişiydi. Annelerin %50'si ortalığı dağıtan çocuğunu azarlıyordu. Yine %50 ile anne "en sık döen" kişi iken, onu %28 ile baba takip etti. "En sık azarlayan" sıralamasında %4 ile 4. sırada yer alan öğretmen, "en sık döen" sıralamasında %18 ile 3. sırada yer aldı.

"En sık azarlayan ve döen" değerlendirmesinde, sırasıyla %65 ve %50 denek "anne" derken "en çok seven ve koruyan" kişi değerlendirmesinde sadece, sırasıyla %21 ve %25 denek, "anne" yanıtını verdi. Yüzde 2 denek annesini onu "en az seven" kişi olarak görüyordu.

Aynı şekilde, "en çok azarlayan ve döen" kişi olarak, sırasıyla %25 ve %28 denek "baba" derken, "en çok seven ve koruyan" olarak "baba" sadece %12 olumlu yanıt aldı. Öte yandan %2 denek onu "en az seven" kişi olarak babasını görüyordu. "Onu en çok sevenler" sezgisindeki tutarlılığı saptamak amacı ile aynı soru aralıklı olarak 2 ayrı anket grubunda soruldu ve yanıtlar %100'e yakın aynı idi. Yüzde 1 denek kendisini kimsenin sevmediği, bir diğer %1 ise ken-

Tablo 4.

YARDIMI İSTEDİKLERİNİN ÖZELLİKLERİ	BENZEMEK İSTEDİKLERİNİN ÖZELLİKLERİ
I- ANLAYIŞLI 1- Ona ters hareket yapmıyor 2- Anlaşıyorlar 3- Can dostu, zor gününde onun yanında	I- ANLAYIŞLI 1- Efendi, kibar, zarif 2- Düşünceli, anlayışlı, saygılı 3- Kopya veriyor
II- SAMİMİ 1- Cana yakın, güler yüzlü 2- İyi niyetli, temiz yürekli 3- Ukala değil, mütevazı	II- SAMİMİ 1- Cana yakın 2- İyi kalpli 3- Sessiz, olgun
III- GÜVENİLİR 1- Sır saklar 2- Dedikodu yapmaz	III- GÜVENİLİR 1- Dürüst, açık sözlü 2- Yalan söylemez
IV- ONA BENZİYOR 1- Dertleri aynı 2- Kafa dengi, fırlama, eğlenceli	IV- ONUN YAPMADIKLARINI YAPIYOR 1- Kafasına koyduğunu yapıyor, serbest, özgür 2- Neşeli, komik
V- YETENEKLİ, GÜÇLÜ, ÇALIŞKAN, BAŞARILI 1- Görüşlerini beğeniyor 2- Cesaret veriyor 3- Yanlışını söylüyor, yol gösterici 4- Onun bilmediği konuları biliyor 5- Olaylara farklı bakmasını sağlıyor	V- YETENEKLİ, GÜÇLÜ, ÇALIŞKAN, BAŞARILI 1- Becerikli, başarılı 2- Zeki, üstün, yetenekli, güçlü, spormen 3- Çalışkan, disiplinli 4- Güzel, yakışıklı, zayıf, uzun boylu 5- İyi giyiniyor, havalı

disini en çok günlüğünün sevdiği inancında idi. Yüzde 2 denek kendisini kimsenin korumayacağı ve diğer bir %3'lük grup ise kendi kendinin koruyucusu olduğu kanısında idi. Yüzde 2 denek kimse tarafından sevilmediğini düşünüyordu. "Sizi en az seven kim?" sorusuna da "herkes" yanıtı vererek, bu denek grubu bu kanısında tutarlı olduğunu gösterdi.

Anne %10 ile O'na istemediği şeyleri yaptırarak en baskıcı tutumu sergileyen kişi idi. Deneklerin yarısı, en çok sevdiği oyunu, dersleri ve anneleri yüzünden oynayamadıklarını dile getirdiler. Baba, bu konuda %5 ile anneyi takip etti.

Büyüklerinden "övgü" aldıklarında %12 denek ne yapacağını bilemediğini, %6'sı ise bu durumu "çekince" ve hatta "sıkıntı" ile karşıladıklarını ifade ettiler.

Yüzde 42 denek kendisi olmaktan memnundu. Deneklerin %24'ü gösteri dünyasından birini, %9'u toplumca saygı duyulan örnek kişileri, %8'i aile fertlerinden birini, %7'si de yakın çevresinden seçtiği birine benzemek istediğini belirtti. Yüzde 10 denegün bu konuda bir fikri yoktu. Benzemek istediği kişiler ile gerektiğinde yardımına başvurdukları kişilerin özellikleri birbirinin aynı idi (Tablo 4).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Freud'a göre, toplumun benimsediği davranış biçimleri, yeni nesillere tazyik (*coercion*), taklit (*imitation*) ve ödül (*reward*) aracılığı ile aktarılır (Holt,

1989). Yüzde 12 denek "övgü" karşısında ne yapacağını bilemezken, %6'sı "övgü"yü "çekince" ve hatta "sıkıntı" ile karşılıyordu. Öte yandan, deneklerin %80'inin azar ve %15'inin dayak ile sıkça cezalandırılması toplumumuz orta sınıfının, başlıca "tazyik" yönetimini seçmekte olduğuna işaret etmektedir.

İşlevsel şartlama (operate conditioning) yöntemi-ne göre ister azar, ister dayak şekilde olsun, "ceza"nın (punishment), *pozitif güçlendirici* bir etkisi vardır (positive reinforcement) (Skinner, 1953). "Ceza" ayrıca, tehlikeden "kaçma"nın (avoidance) koşullandırılmasında da başvurulan bir mekanizmadır. Premack'ın "İspanağını yersen, tatlıyı yersin" *anne-anne kuralı* da, ilk sırada tercih edilmeyen davranışı benimsetmeyi amaçlar (Walker, 1984).

Ancak, gereğinden fazla kuralcı ve baskıcı tutum, girişimci kişiliği yok eder. "İstemeyerek görev yapma" anlayışı, üretme motivasyonu ve yaratıcı enerjinin yerini alır. Araştırmamızın sonuçlarına göre, deneklerin yarısı, annelerinin "zoru" ile ders çalıştıkları için, istedikleri oyunu oynayamadıklarını düşünüyordular. Sonuç olarak, deneklerin büyük bir çoğunluğunun "ceza"landırıcısı konumunda olan ebeveyn "en çok seven" ve "en çok koruyan" ünvanına layık görülüyordu.

Freud, ebeveyni, yeni neslin kişilik şekillenmesinde birinci derecede sorumlu tuttu. Buna karşılık, Erikson, okul gibi sosyal topluluklarda oluşturulacak elverişli şartların, ebeveynin eksik bıraktığı noktaları

tamamlayabileceğini öne sürdü. Ancak, Erikson için, bunun aksi de geçerli idi. Yani, aile ortamının olumlu getirilerini, olumsuz toplumsal şartlar yok edebilirdi. Araştırmamıza baktığımızda, "ceza" mekanizmasının evden sonra, okulda da devam ettiği anlaşıldı.

Delikanlılık dönemi, nispeten sessiz geçen gizlilik dönemi öncesi - oral / temel güven, anal / özerklik, fallik / girişim - dönemlerine ait çatışmaların tekrarlandığı bir dönemdir. Denekler, "Gereğinde yardımına başvurdukları" kişilerin özelliklerini **GÜVEN, SAMİMİYET, ANLAYIŞ ve GÜÇ** olarak belirlediler (Tablo 4). Psikososyal gelişimin ilk aşamasında kazanılması beklenen duygu **güvendir**. Bu aşamanın yetersiz tamamlanması **güvensizliği** getirir. Özerklik aşamasının yeterince aşılamaması, **samimiyet** duygusunun karşıtı **kuşkuya** yol açar. Psikososyal gelişimin girişimcilik olan 3. devresi, yeterince doyurulamaz ve üstelik aşırı baskıcı bir tutumla örselenirse aşırı bir üstbenlik gelişir. Girişimcilik yok olur, beceriksiz ve bu durumdan suçluluk duyan bir kişilik oluşur. Doğal olarak, beceriksizlik ve suçluluğun beklentisi anlayış olacaktır. Delikanlılık öncesi son gelişme dönemi olan yapıcılık döneminin yeterince işlenmemesi ise; yetersizlik duygusuna yol açar. Bunun karşıt duygusu **yetenek, başarı ve güç**tür. Deneklerin kimlik-modeli özelemlerinde, delikanlılık döneminden önceki dönemlere ait çözülmemiş çatışmaların açıkça sürmekte olduğu görülmektedir.

Araştırmamız, deneklerin özdeşleştikleri kişilerin özellikleri ile yardımına başvurdukları kişilerin özelliklerinin tamamen örtüştüğünü gösterdi (Tablo 4). Bu onların kimlik-modelinde tutarlı olduklarını gösteriyordu. Baskının olduğu yerde **güven, samimiyet, anlayış** olamayacağı ve ayrıca baskı güçsüzlüğü gizleme aracı olduğu için, deneklerimizin kimlik - modellerinin yakın çevrelerinde olmadığı aşıkardı. Nitekim, anne, sadece %25'inin, baba ise sadece %12'sinin, "en çok seven ve koruyan"ı olabiliyordu. Sadece %8'i aile çevresinden birine benzemek istiyordu.

Jung'a göre, esas olan anne-çocuk ilişkisi (mother-child interaction) değil, çocuğun beklentilerini doyuracak model anne (archetypal mother) ile çocuğun ilişkisidir (Smith, 1983). Tüm bu sonuçlardan, araştırmamıza dahil olan toplumumuz orta-sınıf ebeveynlerinin, anlamlı bir bölümünün, erken adolesanlarımızın beklentilerine yeterince karşılık verebilecek bir kimlik-modeli oluşturmaktan uzak oldukları sonucu çıkmaktadır. Araştırmamıza dahil olan bu grubun, toplumumuz orta sınıfının üst katmanına dahil olması ve deneklerin devam ettikleri okulların seçkin pilot okullar olması da, ayrıca düşündürücüdür.

KAYNAKLAR

- Brent DA, Johnson B, Bartle S, Bridge J: Personality disorders, tendency to impulsive violence, and survival behavior in adolescents. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 1993; 32: 69-74.
- Erikson E: Identity and the Life Cycle. Norton, New York, 1980.
- Garber J, Weiss B, Shanley N: Cognitions, depressive symptoms, and development in adolescents. *J Abnorm Psychol*, 1993; 102: 47-53.
- Ginsburg H, Brant SO: Piaget's Theory of Intellectual Development. (Ed) 3, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1988.
- Holt RR. Freud Reappraised: A fresh look at Psychoanalytic theory. 1989.
- Jarvinen DW, Nicholls JG: Adolescent's social goals, belief about the causes of social success, and satisfaction in peer relationships. *Dev. Psychol*, 1996; 32: 432-437.
- Kaplan HI, Sadock BJ: Adolescence *In* Synopsis of Psychiatry. (Ed) 8, Williams & Wilkins, Baltimore, 1998; 42-47.
- Newcomb MD: Life change events among adolescents. *J Nerv Ment Dis* 1986; 175: 280-286.
- Offer D, Sabshin M: Normality and the Life Cycle. Basic Books, New York, 1984.
- Skinner BF: Science and Human Behaviour. Macmillan, New York, 1953.
- Smith S: Ideas of the Great Psychologists. Harper & Row, Philadelphia, 1983.
- Walker S: Learning Theory and Behaviour Modification: Methuen, London, 1984.